جیل دۆلۆز

بوونناسی جیاواز

سەید محەمەد جەواد سەیدی

لە فارسییەوە: عەبدوڵڵا ڕەسولی

بە درێژایی مێژوو زۆربەی فەیلەسوفەکان بۆ شرۆڤەکردنی جیهان، ناچار بوون بە شێوەیەک لە شێوەکان پەنابەرنە بە چەمکێک کە ئەویش زاڵبوونە. ئەفلاتوون ئایدیای بە بوونەوەرگەلێک دەزانی کە زاڵبوون و دەسئی مرۆڤ پێیان ڕانەدەگەیشت، بوونەوەرگەلێک کە بە کەڵکی شرۆڤەکردنی جیهانی ئایدیا دێن. جیهانی مادی و بوونەوەرەکانی ئەو کۆپی بێبایەخی ئایدیان کە نەک ئەنها لە جیهانی شیاوی ئەزموون، کە لە جیهانی میئاوە زاڵدەبن. لە بەراورد لەگەڵ ئایدیا شئە مادییەکان شئێک جیا لە سێبەر بێبایەخەکان نین. ئەوە گرنگە کە سەیری چ شئێک بکەین. سۆفیسئییەکان سەیری کوپی بێبایەخی ئایدیان دەکرد و لە ئەنجامدا حەقیقەت بە دەسئناهێنن. فەیلەسوف شا کەسێکە، دەئوانێت ئایدیاکان ببینێت و کارەکەی ئەمەیە کە جیهانی کوپیەکان بە پێی جیهانی سەرەکی ئەوان ڕێکبخات. دەبێت فەیلەسوف سەرەئا لە مانای ئایدیای زاڵبوون ئێبگات بۆ ئەوەی بئوانێت پادشا بێت. دوائر سەرەی سوبژکئیویئەی مرۆڤ دێت. دیکارت شەوێک لە ماڵەکەی لە پاڵ ئاگر دانیشئبوو کە فکرێکی شیئانەی بە مێشکدا هات: ئەگەر من بوونم نەبێت و هەموو ئێگەیشئنەکانم خەون و خەیاڵ بێت چی دەبێت؟ دەبێت بنەمایەکی زاڵبوون ببینینەوە کە نەئوانین گومانی لێ بکەین. لە ئەنجامدا دیکارت گەیشئە ئەو ئەنجامە کە لە نائوانین گومان لە گومان کردن بکات چونکە خوا ڕێگا نادات کەسێک هەڵخەڵەئێت. ئەوە ئووی خوایە کە لە ئێو سوبژکئیویئەی مرۆڤدا جێگا دەکائەوە. سوبژکئیویئە لە جیهان و لە خوا سوبژکئیویئەیەکی زاڵ پەیدا بکات، بەڵام هێدی هێدی سوژەی مرۆیی جێگای خوا دەگرێئەوە. جیهانی زێهن لە سەرەوەی جیهانی مادیە. ئەنانەت مقومی جیهانی مادییە. لە نەبوونی زێهندا مرۆیەکی جیهانی بوونی نییە. سوبژکئیویزم لانیکەم لە سەر بنەمای دوو گەوهەری جیاواز بنیات نراوە کە یەکێک لە ئەویئر سەرئرە. سوژەی بێ کۆئایی، نامادی، بێ سنوور و ئاقانەیە لە کائێکدا کە جیهانی مادی ئالۆز، جیاوازە.

سپێنوزای فەیلەسوفی هاوچەرخی دیکارت ڕێگای بۆ دەربازبوون لەم بارودۆخە بینیەوە. لە ڕوانگەی سپێنۆزاوە گەوهەر یەکێکە. شئێک وەک دەرکردنی فلوئینی لە ئارادا نییە: بوون یەکپارچەیە. دەبێت

بوونناسی لە سەر بنەمای دەروونێکی نەگۆڕ بێت. جیاوازی لە نێوان ئاستە جیاوازەکانی گەوهەرەکاندا بوونی نییە. لە هزری سپینۆزادا یەکێک لە گرنگترین چەمکەکانی بوونناسی لە سەر بنەمای زاڵبوون لادراوە: ئیدی پەیڕەبەندییەک لە ئارادا نییە. بوون لە بارەی هەموو شتێک بە مانایەک بەکار دێت. لە روانگەی دۆلۆزەوە رێگای بوونناسی جیاوازە لە فەلسەفەی سپینۆزا. گەوهەر خۆی لە مەبەست و حاڵەتەکان دەردەبڕێت. حاڵەتەکان شت گەلێک نین کە سەرچاوەیان لە گەوهەرەوە وەرگرتبێت بەڵکو خودی گەوهەرن. گەوهەر ناکەوێتە پشت مەبەست و حاڵەتەکانەوە. گەوهەر تێکەڵ بە حاڵەتەکانە. مەبەستەکان جیا لە گەوهەر نین بەڵکو بوون یەکپارچەیە. مەبەستەکان سەرچاوە لە گەوهەر ناگرێت بەڵکو هەمان گەوهەرن کە خۆی دەردەبڕێت، بەڵام دیسان بوون بە دەربڕینیشەوە بە یەکپارچەیی دەمێنێتەوە. گەوهەر وەک پارچە کاغزێکە کە لول دەکرێت و دەکرێتەوە و دیسان لول دەکرێتەوە بۆ ئەوەی شێوازی جیاواز پەیدا بکات. لە هەموو ئەو وێنانەدا دەتوانین لەوە تێبگەین کە مەبەستەکان ئەو نوێژالانەن کە لە نێو گەوهەردا دەمێننەوە، گەوهەرێک کە خۆی بە یەکپارچەیی دەمێنێتەوە. لە دۆخێکی وەهادا هیچ جیاوازییەک لە نێوان نوێژالەکان، ئاست و جۆرەکانی بووندا بوونی نییە. زاڵبوونێک لە ئارادا نییە. ئەوی کە هەیە دەرونێکی ماندگارە. تەنها گەوهەرێک بوونی هەیە کە دەتوانێت بە شێوازی جۆراوجۆر فۆرم بە خۆی ببەخشێت. بە پێچەوانەی ئایدیای ئەفلاتوونی ئەم شێوازە جۆراوجۆرانە کوپی بێبایەخی پرنسیپێک نین: نوێژاڵ و کرانەوەی گەوهەرێکن. ئیدی ناتوانین بوون پۆلین بکەین. بوون بگۆڕتر لەوەیە کە بخرێتە نێو چەنگی پۆلینکردنەکانی ئێمەوە. بوون بگۆڕە. گەوهەری بگۆڕی بوون رەوتێکە، نەک شتێک. دەبێت بوونناسی هەندێ چەمک دابهێنێت کە بتوانن دەربڕی بوون، نوێژاڵ و کرانەوەی ئەو بن.

سپینۆزا فەیلەسوفێکی ئاوەزگەرایە. رادیکالترین تیۆری سپینۆزا ئاوەزگەرایی رەهایە. بەو واتایە کە دەتوانین بە تەواوی خوا بناسین کە بنەمای تێگەیشتن لە هەموو شتێکە. ناسینێکی وەها بێ نێوانگیر بەرهەمی یەکپارچەیی بوونە. ئەگەر بوون یەکپارچە بێت، ئێمە مەعریفەیەکی راستەوخۆ و هەتا رادەیەک گریمانەییمان دەبێت. ئیدی چەمکێک وەک « دیسان دەرخستنەوە» بەکەڵک نایت. هەموو شتێک بەو جۆرەی کە هەیە دەناسرێت، بەڵام یەکپارچەیی بە مانای سەنتز نییە. یەکپارچەیی بوون جیاوازی کردنێکی بێکۆتاییە. بوون رەوتێکە کە بە درێژایی ئەو هەر شتێک دەگۆڕێت بە شتێکی دیکە. بوونناسی دۆلـۆز هەوڵی گیان خستنەبەری بوون دەدات. بوون زیندووە، چونکە ژیانکردنە. بوون هەمان جیاوازی دانانە. بوون ئافراندنە. هیچ بارودۆخێکی گشتی یا مەرجی ئێنتزاعی لە دوای ئافراندنەوە بوونی نییە: ناتوانین جیاوازی بۆ ئاستی یەکسانی دابەزێنین. ئەو شتەی کە لە پلەی یەکەمدا بوونی هەیە جیاوازی داهێنەر و زیندووە. نابێت بە دوویی چەمکی سەرتر لە ئافراندنی جیاوازییەوە بین. کاری دۆلۆز پێشاندانی جیاوازی رەهایە: ئەو شتەی کە لە باگراوندی هەموو شتێکدا بوونی هەیە جیاوازییە، بەڵام لە باگراوندی جیاوازیدا شتێکی دیکە بوونی نییە.» جیاوازی» ئەگەری ئەوە دێنێتە ئاراوە بیر لە رێڕەوە داهێنەرەکان بکەینەوە بە بێ ئەوەی کە بیر لە شتێکی جیا لە بوون یا ئافراندنی ئەم رێڕەوە بکەینەوە، شت گەلێک وەک سەنتزەکان یان شۆناسە گەڵاڵەبووەکان. تەنها شتێک کە بوونی هەیە بەرهەمهێنان و ئافراندنی جیاوازییە. دیکارت سروشتی بۆ ئاستی بیرکاری دابەزاند و بەم کارە هەر جۆرە بوون و دەسەڵاتی ناوخۆیی لە ئەو وەرگرتەوە: بوونی رەسەن نەک لە سروشتدا بەڵکو لە سوژە دایە. بەڵام دۆلۆز وەک سپینۆزا بە دوویی دەسەڵاتێکەوەیە کە لەودا نەتوانین جیاوازی زاڵبوون لە نێوان هۆ و بەرهۆ وێنا بکەین. بەرهۆ شتێکی جیاواز بە هۆ نییە، بەڵکو دەروونی ئەوە. ئافرێنەر و ئافرێندراوی بەشێک لە رەوتێکی خۆبەستراوەی ئافراندنن.

لە روانـگـەی ئەرستووییەوە دوو وشـە کاتێک جیاوازییان هەیە کە جیاوازی زاڵکردن بە سەر شتێکی دیکەدا بێت، واتـە باگراوندێک کە لە هەر دووودا هاوبەشە. ئەگەر بەمشێوە جیاوازی رەچـاو بکەین، ئەومان بۆ ئاستی سەنتز دابەزاندووە، بەڵام دۆلۆز بە دووی مانایەک لە جیاوازییە کە لە نێوبژیوانی اینهمانیدا رزگاری بووبێت. دۆلۆز لە چەمێکی وەهادا یارمەتی لە فەلسەفەی بێرگسۆن وەردەگرێت.

سەرچاوە:

روزنامه اعتماد، شماره 2373 به تاریخ 91/1/30، صفحه 8 (اندیشه)